

УДК 159.9

Говаленков С.В., к.техн.н., доцент, доцент кафедри фізико-математичних дисциплін НУЦЗУ;

Куфлієвський А.С., к.психол.н., доцент, начальник соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;

Гончаренко О.Ю., курсант соціально-психологічного факультету НУЦЗУ

СПРИЙНЯТТЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТА КОЛЕКТИВНОГО РИЗИКУ ПРАЦІВНИКАМИ МНС

Показано необхідність системного підходу щодо вирішення завдань працівниками аварійно-рятувальних підрозділів МНС України з урахуванням їх ставлення до ризику.

Ключові слова: ризик, надзвичайна ситуація, аварія.

В статті показана необхідність применення системного підходу для рішення задач сотрудниками аврийно-спасательных подразделений МЧС Украины с учетом их отношения к риску.

Ключевые слова: риск, чрезвычайная ситуация, авария.

Постановка проблеми. Система завдань, які необхідно вирішувати працівникам аварійно-рятувальних підрозділів МНС України, передбачає наявність ризику. Це пов'язано зі специфікою роботи з ліквідації надзвичайних ситуацій (НС), аварій, катастроф різного характеру [1].

Метою статті є аналіз і вивчення специфіки сприйняття ризику працівниками аварійно-рятувальних служб МНС України для урахування працівниками психологічних служб, наприклад, під час відбору кандидатів для роботи в МНС.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як свідчать матеріали [2-4], дослідження ризику, як суспільного, так і особистого, є актуальним завданням, у тому числі при системному дослідженні екстремальних ситуацій та побудові ефективної системи реагування на них. Важливим чинником вивчення ризику є методологічні основи аналізу ризику в надзвичайних ситуаціях [5, 6], що передбачає аналіз небезпечних факторів НС, аналіз впливу соціальних аспектів ризику, прогнозування ризику тощо. Недостатньо розкрито зміст кризових й екстремальних ситуацій з точки зору лише об'єктивних особливостей, не беручи до уваги психологічних чинників, таких як сприйняття, розуміння, реагування та поведінка людей в умовах наявності ризику [7]. У зв'язку з цим виникає сукупність наукових і практичних завдань, пов'язаних з необхідністю знаходження потрібного рівня безпеки в умовах наявності ризику і оцінки та виміру ризику для індивідуума та колективу.

Виклад основного матеріалу. Існує три основні підходи до визначення поняття ризику:

1. Ризик як імовірність виникнення аварій (ймовірність небажаних наслідків або втрат).
2. Ризик як величина можливих втрат від аварії.

3. Ризик як комбінація перших двох величин (наприклад, середня очікувана величина втрат за певний період).

У цей час дослідження аналізу ризику вийшли за межі питання безпеки й надійності технічних систем і стали охоплювати практично всі аспекти поведінки людини та її взаємодії з навколишнім світом, наприклад, ризик, пов'язаний зі споживанням генетично змінених продуктів харчування, з палінням, з надзвичайними ситуаціями тощо.

Спроби проаналізувати величину й допустимість подібного ризику зробили необхідним порівняння його з іншими видами ризику, включаючи соціальний ризик (наприклад, ризик опинитися в надзвичайній ситуації), побутовий (ризик, пов'язаний з використанням побутової техніки, автомобілів тощо), спортивний (ризик одержати травму в різних видах спорту). Поширене також поняття ризику при фінансових операціях (ризик вкладення грошей в акції, ризик інвестицій, ризик при різних грошових операціях тощо).

З методологічної точки зору, проблема аналізу ризику є однією з головних, що впливає на процес прийняття рішень. У цьому аспекті найбільш важливим є визначення припустимого рівня ризику й вибір критеріїв, за якими цей рівень визначається. Як правило, таких критеріїв необхідно використовувати декілька, а це означає, що необхідно вирішувати багатокритеріальні завдання оптимізації, які мінімізують цей рівень ризику.

Аналіз рівнів ризику, зіставлення витрат на порятунок одного людського життя при здійсненні різних програм безпеки показують, що реальні рівні ризику, які вважаються традиційно прийнятними, значно відрізняються в різних галузях. Так, суспільство вважає за необхідне досягти більшого рівня безпеки при експлуатації атомних електростанцій, ніж при використанні автомобільного транспорту. Хоча людські втрати від цих видів ризику обернено пропорційні (виключенням може бути аварія на Чорнобильській АЕС).

Цей парадокс можна спробувати пояснити недостатніми дослідженнями проблеми оцінки ризику, недосконалістю методик і методів прийняття рішень. Однак численні роботи свідчать, що основна причина зазначених відмінностей полягає у психологічних особливостях сприйняття ризику. Люди по-різному сприймають ризик і по-різному оцінюють припустимий рівень ризику залежно від ряду обставин, які його супроводжують.

Отже, аналіз ризику й оцінка безпеки можливі лише як вирішення конкретного завдання прийняття рішень з урахуванням усіх факторів, що його характеризують.

Іншою важливою особливістю аналізу ризику є його соціальний характер. Проблеми аналізу ризику безпосередньо пов'язані з виявленням індивідуальних і суспільних переваг, що самі по собі є надзвичайно складним завданням. Система людських цінностей є дуже динамічною, а може бути й суперечливою. Як показує практика розв'язання завдань аналізу ризику, різні активні групи мають і різні точки зору на питання, що обговорюються, при цьому думки експертів часто розходяться з думкою більшості населення.

Ризик має високий ступінь невизначеності. По-перше, більшість оцінок має імовірнісний характер; по-друге, у багатьох випадках відсутня будь-яка статистика, по-третє, невизначеність властива практично всім елементам завдання. Наприклад, необхідно проаналізувати ризик впливу нової технології на здоров'я

людей (ризик використання нової пожежної техніки для безпеки людей, які її використовують, або ризик використання нових видів мобільного зв'язку). При цьому відсутня достовірна інформація про надійність техніки або технології, про її вплив на здоров'я, про ставлення громадськості до цих проблем тощо.

Таким чином, часто доводиться мати справу з невизначеністю щодо оцінок ризику, і це значно ускладнює процес прийняття рішень.

Тому актуальним завданням при підготовці фахівців-рятувальників (пожежних, гірських рятувальників та ін.) є урахування ними сприйняття ризику.

Однією з перших робіт, у якій експериментальним шляхом спробували визначити критерії, які застосовують люди під час оцінки ризику, є робота П. Словика, В. Фишхофа й С. Ліхтенштейн, яка так і називалася «Ранжування ризику». У якості обстежуваних виступили представники різних соціальних груп (студенти, бізнесмени, члени жіночого клубу, експерти), 30-40 людей у кожній. Досліджуванам було запропоновано проранжувати 31 різну технологію, розташувавши їх одну за одною, – від менш небезпечної до більш небезпечної.

У ранжуваннях перших трьох груп обстежуваних спостерігається багато загального. Небезпеку технологій з низькою смертністю було переоцінено, а технологій з високою смертністю – недооцінено. Ранжування експертів значно відрізнялися й показали сильну кореляцію зі статистичними даними про смертність при використанні тієї або іншої технології. Це дозволило зробити висновок, що для експертів поняття ризику технології пов'язане з поняттям смертності. Однак можливо, що обстежувані перших трьох груп при ранжуванні спиралися на власні неправильні уявлення про смертність. Для перевірки цього припущення на наступному етапі цих же досліджуваних попросили оцінити загальну кількість смертних випадків, що, на їхню думку, сталися внаслідок використання тієї або іншої технології. Але й ці оцінки випробуваних показали слабку кореляцію з результатами ранжування технологій за ступенем небезпеки. Найбільш яскраво це виявилось при оцінці небезпеки від використання ядерної енергетики. Так, у ранжуваннях досліджуваних вона посідала перше місце, як одна із найнебезпечніших, хоча оцінка смертності від її використання посідала одне з останніх місць. Було зроблено висновок, що при ранжуванні технологій за ступенем пов'язаного з ними ризику люди використовують не показник смертності, а якісь інші критерії, що відповідають їхнім суб'єктивним уявленням про ризик. Відповідно до цієї точки зору ризик від використання технологій може визначатися низкою факторів суб'єктивного й об'єктивного характеру, а смертність від технології є тільки лише одним з них.

Аналогічний експеримент нами було проведено в університеті. У ньому взяли участь студенти трьох груп 4-го курсу, що навчаються за фахом «Пожежна безпека». Перед усередненням ранжувань, виконаних окремими обстежуваними, було обчислено ступінь погодженості їх оцінок. Як показник оцінки групової погодженості використовувався коефіцієнт конкордації Кендалла.

Найбільшу погодженість або близькість суджень досліджувані демонстрували при впорядкуванні різних технологій за ступенем вигоди від використання технологій для суспільства. Найменший ступінь погодженості, як і сподівалися, спостерігався при ранжуванні видів ризику за ступенем індивідуального ризику.

Узагальнене ранжування, що відбиває так зване колективне впорядкування видів ризику, було отримане в результаті ранжування сум рангів окремих видів ризику, що виставляються досліджуваними. Результати ранжування наведено в табл. 1.

Напроти кожного з видів ризику стоїть число, що вказує місце, яке посідає цей вид в узагальненому ранжуванні. Так, в узагальненому ранжуванні ступінь ризику для суспільства «Стихійне лихо» позначено числом 1; це означає, що його визнано найнебезпечнішим. Ризикові технології «Активний відпочинок» посідають 13-е місце; це означає, що активний відпочинок (відповідно до суджень досліджуваних) є найнебезпечнішим. У дужках зазначене число, що відповідає впорядкуванню, що базується на статистичних даних про смертність під час використання тієї або іншої технології.

Таблиця 1

**Колективне підсумкове ранжування
та оцінка узгодженості при винесенні судження про ризик**

Вид ризику	Ризик для суспільства	Ризик індивідуальний	Соціальна користь
Стихійні лиха	1 (11)	1	13
Атомні електростанції	2 (10)	2,5	2,5
Забруднення середовища	3 (2)	2,	2,5
Вживання алкоголю	4 (3)	5,5	11,5
Добуток корисних копалин	5 (7)	13	1
Пересування автотранспортом	6 (4)	4	5
Куріння	8 (1)	7	11,5
Теплоелектростанції	8 (6)	8	4
Гідроелектростанції	8 (8)	9,5	2,5
Пересування на літаках	10 (13)	5,5	7
Дія рентгену	11 (9)	11	9
Пересування поїздами	12 (12)	9,5	2,5
Активний відпочинок	13 (5)	12	6
Коефіцієнт згоди Кендалла	0,434	0,252	0,67

Перше місце за ступенем ризику для суспільства посідають стихійні лиха, друге місце – атомні електростанції, останнє – поїздки залізничним транспортом і активний відпочинок. Безсумнівно, збиток від стихійних лих є великим і щорічне число жертв оцінюється в 250-300 тис. чоловік. Однак, за даними ряду робіт, число жертв паління становить близько 2,5 млн. чоловік щороку, що в 8 разів перевищує число жертв катастроф на автотранспорті і в 10 разів – число жертв від стихійних лих.

Очевидно, під час оцінки ступеня ризику досліджувані покладаються не на статистичні дані, а на свій життєвий досвід і інтуїцію, які формуються під впливом засобів масової інформації, що висвітлюють здебільшого катастрофи, пов'язані з одночасною загибеллю великої кількості людей, або одиночні екстраординарні події.

Висновки. На наш погляд, основними якісними факторами, що впливають на суб'єктивні уявлення людей про ступінь ризику, є такі.

1. *Значущість наслідків.* Значну роль при оцінці ступеня ризику відіграє те, які потреби індивідуума можуть бути задоволені в результаті успішного результату і яку загрозу для нього може становити несприятливий результат. Найбільш значущими є наслідки, що ставлять під загрозу життя і здоров'я людини, далі йдуть різноманітні наслідки, пов'язані із загрозою сімейному благополуччю, кар'єрі тощо.

2. *Розподіл загрози в часі.* На сприйняття ризику у значній мірі впливає характер розподілу негативних наслідків у часі. Помічено, що люди ставлять-ся терпляче до частих, розподілених у часі дрібних аварій, ніж до більш рідких катастроф з більшим числом жертв, навіть якщо сумарні втрати в першому випадку є набагато більшими, ніж у другому.

3. *Контрольованість ситуації.* Можливість контролю над розвитком подій, використання своїх навичок для запобігання негативним наслідком значно впливають на оцінку ситуації. Люди готові йти на більший ризик у ситуації, де багато чого залежить від їхньої особистої майстерності.

4. *Можливість вільного вибору.* Використання більшості сучасних промислових технологій носить для людей обов'язковий характер, на відміну від таких технологій, як паління, заняття спортом тощо. Відзначено, що чим більшим є ступінь можливості вибору у використанні тієї або іншої технології, тим вищим є рівень ризику, на який згодні йти люди.

5. *Ступінь новизни технології.* Суспільство виявляє порівняно більшу терпимість до старих, добре відомих технологій, ніж до нових, щодо яких у нього мало досвіду.

6. *Характеристики суб'єкта, що оцінює ризик.* Стать, освіта, спосіб життя, емоційний настрій, соціальні норми і звичаї суспільства, ступінь довіри до експертів та інші фактори впливають на поведінку людини при оцінці рівня ризику й безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2009 році [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mns.gov.ua/fnnual_report/2010.

2. Кокун О. М. Сучасні тенденції психофізіологічного забезпечення діяльності фахівців в умовах ризику / О. М. Кокун // Проблеми екстремальної та кризової психології : зб. наук. пр. УЦЗ України. Вип. 3. Ч.1. – Харків : УЦЗУ, 2007. – С. 244-256.

3. Дишкант О. В. Схильність до ризику як особистісне утворення в структурі особистості співробітників МНС / О. В. Дишкант // Проблеми екстремальної та кризової психології : зб. наук. пр. УЦЗ України. Вип. 3. Ч.1. – Харків : УЦЗУ, 2007. – С. 144-151.

4. Владимиров В. Л. Управление риском / Воробьев Ю. Л., Салов С. С. [и др.] – М. : Наука, 2000. – 187 с.

5. Державна система антикризового управління в умовах надзвичайних ситуацій / [Абрамов Ю. О., Садковий В. П., Тютюник В. В., Шевченко Р. І.]. – Х.: Вид-во УЦЗУ, 2008. – 71с.

6. Брушлинский Н. Н. Управление безопасностью сложных систем : методология, технологи, опыт / Н. Н. Брушлинский, Ю. М. Глуховенко, С. В.

Соколов и др.// ВИНТИ. Пробл. безоп. при чрезв. ситуациях. – 2002. – Вып. 6. – С. 22–47.

7. Волков С. В. Работа психолога з постраждалими в осередку надзвичайної ситуації / С. В. Волков // Проблеми екстремальної та кризової психології : збірник наукових праць.– Вип. 3, Ч.1. – Харків : УЦЗУ, 2007. – С. 98–108.

Рецензенти: д. психол. н. Кузнецов М.А., д. психол. н. Землянська О.В.

УДК 159.9

Головченко А., магістр соціально-психологічного факультету НУЦЗУ

ГАРМОНІЙНИЙ ХАРАКТЕР І ОСОБИСТІТЬ

У статті надається теоретичний огляд особливостей гармонійності життя людини, її характеру, характерологічних рис та їх зв'язок із сукупною гармонійністю особистості.

Ключові слова: гармонійність особистості, характер, характерологічні риси.

В статье приводится теоретический обзор особенностей гармоничности жизни человека, его характера, характерологических черт и их связь с совокупной гармоничностью личности.

Ключевые слова: гармоничность личности, характер, характерологические черты.

Постановка проблеми. Характер та характерологічні риси були предметом інтересу вчених ще здавна; цій темі присвячено багато досліджень та публікацій, розроблено багато класифікацій характеру людини та характерологічних рис. Поняття «гармонійності особистості» є відносно новою категорією, на яку вчені почали звертати увагу досить недавно. Однак, на нашу думку, її дослідженню повинно приділятися більше уваги, зважаючи на те, що гармонійність особистості та її характеру має великий вплив на життя людини в цілому, на відношення з оточуючими, на її досягнення та світогляд.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема характеру здавна турбувала вчених. Багато хто намагався розробити типологію характерів. Однією з найбільш відомих і ранніх спроб з'явилася та, котра ще на початку нашого століття була запропонована німецьким психіатром і психологом Е. Кречмером, а також нашим співвітчизником В.М.Бехтеревим. Деяко пізніше питанням характеру та його типологією займалися П.Б.Ганнушкін, М. Фрамер, О.В. Кербиков, У. Шелдон, а в наші дні - Е. Фромм, К.Леонгард, Г.К. Ушаков, А. Е. Личко і ряд інших учених.

Публікацій на тему гармонійності особистості на даний момент дуже мало. Серед людей, що займалися цим питанням, слід виділити вітчизняного вченого Б.І. Додонова, а також О.І. Моткова, що вже понад 30 років займається дослідженнями цієї тематики, на своєму рахунку він має не одну публікацію з теми гармонійності, а також розробив спеціальні методики для вивчення її особливостей.